

Wikken en wegen

Het belang van de dialoog over overeenkomsten en verschillen tussen burgerschapsvorming en levensbeschouwelijke vorming

SACHA VAN DER ZANDE

Waar het levensbeschouwelijk onderwijs hier en daar op scholen in de verdrukking komt, is burgerschap tegenwoordig 'hot'. Minister Slob kondigde in juni van dit jaar een nieuwe, verscherpte wet aan die scholen een duidelijkere taak geeft inzake burgerschapsvorming. Maar wat moeten we ons daarbij voorstellen? Hoe ontwikkelt de praktijk van burgerschapsonderwijs zich in Nederland? Wat betekent de verscherpte aandacht voor burgerschapsonderwijs uiteindelijk voor ons aanpalende vakgebied? In hoeverre is dit alles een kans tot samenwerking of juist een bedreiging voor de eigenheid van ons vak? Dit artikel gaat op deze vragen in.

Van de huidige eindexamenleerlingen is onduidelijk in hoeverre zij burgerschapsonderwijs hebben genoten. Wel is duidelijk dat, in vergelijking met andere Europese landen, Nederlandse jongeren slecht scoren als het gaat om democratische kennis en vaardigheden. Hun bereidheid om te stemmen is lager en Nederlandse jongeren hebben het gevoel dat ze weinig invloed hebben op de samenleving en de politiek.

Scholen hebben tot nu toe een zeer open en algemeen geformuleerde opdracht gekregen om zich in te spannen voor burgerschapsvorming.

Burgerschapsonderwijs tot nu toe

In het bondige *Het Wilhelmus Voorbij* schetst onderwijskundige Bram Eidhof (2018) waarom burgerschapsvorming zo gebrekkig is ontwikkeld binnen het Nederlandse onderwijs. Scholen hebben tot nu toe een zeer open en algemeen geformuleerde opdracht gekregen om zich in te spannen voor burgerschapsvorming. Het ontbreekt tot nu toe aan duidelijke vakdoelen qua kennis, vaardigheden en attitudes. Scholen hebben de vrijheid om hier zelf invulling aan te geven en worden, zeer cruciaal, niet gefaciliteerd en ook niet afgerekend op hun prestaties en leeropbrengsten. Daardoor is het burgerschapsonderwijs, volgens Eidhof, veelal niet van de grond gekomen.

Hier en daar zijn er enthousiaste docenten en ambitieuze scholen, maar over het algemeen is er geen visie of structurele aanpak. De verschillende interpretaties van het begrip ‘burgerschap’ zijn hier een wezenlijke oorzaak van. Het is niet duidelijk wat er wel en niet bij hoort en de praktijk ligt daardoor mijlenver uit elkaar. Op de ene school gaat het over het Wilhelmus en de rechten en plichten van een braaf Nederlands staatsburger, terwijl leerlingen op een andere school kritisch in debat gaan over het thema etnisch profileren door de politie en juist leren over verschillende vormen van burgerlijke ongehoorzaamheid. Daarnaast zijn er voorbeelden van scholen waar leerlingen leren over gezonde voeding of het organiseren van lokale initiatieven in het buurthuis. Hoe komt het dat de overheid tot nu toe zo’n vage opdracht heeft gegeven? Eidhof (2018) spreekt van “een morele impasse” die ontstond in politiek en onderwijsontwikkeland Nederland, toen bleek dat het duidelijker definiëren van doelen voor burgerschapsonderwijs kon schuren met de onderwijsvrijheid. Politici wilden hun vingers niet branden aan een te duidelijke inkadering van burgerschapsvorming. Republikeinen, gereformeerden, humanisten, moslims, libertijnen, socialisten, katholieken en koningsgezinden moesten er allemaal mee uit de voeten kunnen. Het bleef dus bij een zeer algemene formulering, waardoor scholen er te weinig mee doen. Terwijl de meerderheid van de docenten in het (s)po en (s)vo aangeeft dat burgerschapsvorming van essentieel belang is, delft dit in de praktijk toch het onderspit. Er zijn immers zo veel andere zaken waar een school wel duidelijke targets voor krijgt en waar ze wel op afgerekend wordt.

Het is de bedoeling dat het ontwikkelteam Burgerschap een duidelijker kader voor burgerschapsvorming formuleert, met eindtermen wat betreft kennis en vaardigheden, toegespitst op de verschillende onderwijsniveaus.

Burgerschapsonderwijs in de nabije toekomst

Maar nu kondigde onze minister voor ‘Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media’ deze zomer dus een nieuwe wet aan die hier verandering in moet brengen. Scholen zullen een duidelijker opdracht krijgen, gevoed door de opbrengst van het ontwikkelteam ‘Burgerschap’ uit de curriculumherziening van Curriculum.nu. Dit past bij een andere wind die de laatste jaren merkbaar door het Nederlandse onderwijsland waait. Uitreizende jonge IS-sympathisanten, de aanhoudende weigering van een deel van de bijzondere scholen om les te geven over seksuele diversiteit, spanningen tussen vermeende Gülenisten en AKP-ers onder Turks-Nederlandse scholieren, antisemitische incidenten en de toenemende gangbaarheid van complottheorieën en *alternative facts* onder

leerlingen, joeg een deel van de politiek uit de eerder genoemde morele impasse. Nu moeten scholen dus aan de slag met “de ontwikkeling van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en de mensenrechten en het bijbrengen van de sociale en maatschappelijke competenties die leerlingen in staat stellen om deel uit te maken van en bij te dragen aan de samenleving” (Rijksoverheid, 2018). Interessant vind ik persoonlijk de toevoeging: “De school is een oefenplaats, waar leerlingen actief kunnen oefenen met de vaardigheden die ze later nodig hebben om deel te kunnen nemen aan onze samenleving.” (Rijksoverheid, 2018) Deze opdracht is nog steeds niet heel specifiek, maar enkele docenten en schoolleiders zijn in het ontwikkelteam Burgerschap bezig met een advies aan de minister over de invulling hiervan. Het is de bedoeling dat het ontwikkelteam Burgerschap een duidelijker kader voor burgerschapsvorming formuleert, met eindtermen wat betreft kennis en vaardigheden, toegespitst op de verschillende onderwijsniveaus.

*In hoeverre is er overlap tussen
burgerschapsvorming en levensbeschouwelijke vorming
en in hoeverre is samenwerking wenselijk?*

Ontwikkelteam Burgerschap en godsdienst/levensbeschouwing

U als *Narhex*-lezer vraagt zich nu wellicht af wat dit voor het vak GL betekent. In hoeverre is er overlap tussen burgerschapsvorming en levensbeschouwelijke vorming en in hoeverre is samenwerking wenselijk? Laten we eerst kijken naar de overlap. De overheid heeft besloten, met beroep op de onderwijsvrijheid, het vak GL geen plek te geven in de huidige curriculumherziening. De VDLG is op dit moment bezig om, via een vergelijkbaar proces, met vakdocenten en met de opleidingen een eigen kerncurriculum te vormen. De eerste fase hiervan is net afgerond en er zijn dus nog geen resultaten, maar we kunnen voor een voorlopige vergelijking wel leunen op het recente onderzoek van Bertram-Troost en Visser (2017) onder 280 docenten GL.

De eerste conceptvisie gepubliceerd door het ontwikkelteam Burgerschap toont redelijk wat overeenkomsten met de vakdoelen die docenten GL in het bovengenoemde onderzoek aandragen. De conceptvisie spreekt over identiteit- en meningsvorming, deels via de confrontatie met andersdenkenden. Het gaat over het ontwikkelen van empathie en zelfreflectie, en het oefenen met ethische afwegingen.

Anders dan gebruikelijk in de context van het vak GL worden de “democratische waarden en rechten zoals opgenomen in de grondwet, de universele verklaring van de rechten van de mens (UVRM) en het VN-verdrag van de rechten van het kind (VNVRK)” (Conceptvisie Ontwikkelteam Burgerschap, 2018) expli-

ciet voorgeschreven als leidraad voor de schoolpraktijk. Dit discours van democratische en universele rechten komt dus in de plaats van de aandacht voor religieuze waarden en religieuze identiteitsvorming. Kennis van de democratische processen, rechten en plichten ziet men als essentieel om de leerling voor te bereiden op deelname aan de democratische samenleving. Thema's die relevant genoemd worden, zijn individualisering, migratie, globalisering, toenevende ongelijkheid, duurzaamheid en milieu, technologisering en digitalisering. Kennis van de verschillende levensbeschouwingen wordt in de tekst nergens bij naam genoemd.

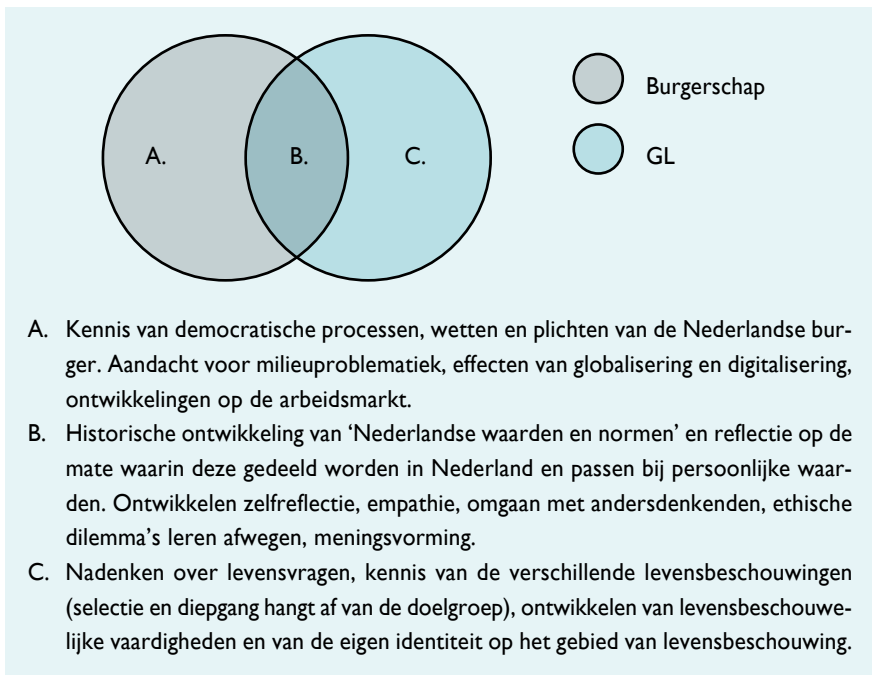
Burgerschapsvorming en godsdienst/levensbeschouwing

Op verschillende plekken en momenten heb ik de afgelopen jaren discussies onder docenten GL gevolgd over de vraag in hoeverre ons vak past, en eventueel baat heeft, bij deze nieuwe golf van aandacht voor burgerschapsvorming. Eline Bakker (2018) schreef in het maartnummer van *Narthex* over de verbondenheid van burgerschapsvorming en levensbeschouwelijke vorming. Zij gaf, met een beroep op wetteksten, een visie op het openbaar onderwijs als de plek bij uitstek, waar levensbeschouwelijke vorming met aandacht voor godsdienstige en levensbeschouwelijke waarden gegeven kan worden. Haar eigen onderzoek toont echter aan dat in de praktijk ongeveer de helft van de openbare basisscholen geen structurele aandacht besteedt aan levensbeschouwelijke vorming of kennis. Er is dus nog een lange weg te gaan.

*In de tussenopbrengsten van het
ontwikkelteam Burgerschap van Curriculum.nu
wordt met geen woord over aandacht voor
religies en levensbeschouwingen gerept.*

Omdat er raakvlakken tussen beide vormingsgebieden zitten, stelt Bakker voor de twee vakken samen te voegen en levensbeschouwelijke vorming een onderdeel te maken van burgerschapsvorming. Op de meeste scholen is burgerschap op dit moment echter geen vak, en het is mij niet duidelijk of dit vak er in de toekomst gaat komen. Aan de andere kant kan ik me voorstellen dat zo'n combinatievak een goede manier is om de leerdoelen voor burgerschapsvorming en levensbeschouwelijke vorming op een openbare school te bereiken. Toch ben ik sceptisch of dit in de praktijk zo gaat werken. Te meer omdat er in de tussenopbrengsten van het ontwikkelteam Burgerschap van Curriculum.nu met geen woord over aandacht voor religies en levensbeschouwingen wordt gerept. Ook komt de praktische vraag op: waar haalt de docent de kennis hiervoor en voor levensbeschouwelijke vorming vandaan? Is dat een bevoegde vakdocent

GL of een docent maatschappijleer? Maar hoeveel kennis heeft een docent maatschappijleer van de verschillende facetten van levensbeschouwingen? Het lijkt me duidelijk dat er tussen de twee vakgebieden overlap is, maar er zijn ook essentiële verschillen. De bijgaande venndiagram (zie figuur 1) geeft, als inspiratie voor het denken over deze twee vakgebieden, zeer globaal de conclusies weer, die ik meen te kunnen trekken uit de eerder genoemde documenten (Eidhof, 2018; Curriculum.nu, 2018; Bertram-Troost & Visser, 2017) en mijn persoonlijke ervaring in het GL vakgebied.

Figuur 1. Verhouding burgerschapsvorming en godsdienst/levensbeschouwing

Apart houden of samen laten gaan?

Het ligt in de lijn der verwachting dat sommige docenten GL zich verre zouden willen houden van wellicht op termijn bindende nationale eindtermen burgerschap. In het onderzoek van Bertram-Troost en Visser (2017) gaf ruim veertig procent van de respondenten aan nationale eindtermen te willen voor GL, dus ruim de helft zit daar niet op te wachten. Daarnaast bleek dat maar liefst negentig procent belang hecht aan een vrij in te vullen eigen ruimte naast de eventuele eindtermen. We zijn dus over het algemeen gehecht aan onze vrijheid. Ik verwacht ook dat een deel van de collega's die zich liever los van burgerschaps-

vorming houden, vrezen dat GL in een combinatievak met burgerschap zijn eigenheid zal verliezen, of dat scholen zullen denken dat GL wel in vakken als maatschappijleer of geschiedenis kan worden verwerkt. In dat geval is de kans groot dat GL uiteindelijk als zelfstandig vak zal worden opgeheven. Tot slot zijn er zorgen dat het bij burgerschap om een vrij smalle visie op identiteit gaat, met name gericht op de socialisatie tot participerende burger en productieve werknemer, en niet om levensbeschouwelijke vorming en persoonlijke identiteitsontwikkeling.

Andere docenten GL zien in de huidige aanscherping van het burgerschapsonderwijs juist een mogelijke redding van hun vak. Volgens hen kunnen we het levensbeschouwelijke onderwijs, toch vaak in verdrukking op scholen, daarvoor juist stevig op de kaart zetten. In de groeiende 'afrekencultuur' in het onderwijs is het van belang het 'nut' te laten zien van het vak. Dat is nu opeens via de band van burgerschap mogelijk, omdat een deel van de 'nieuwe' burgerschapseisen al aan bod komt in onze lessen. Als GL expliciet bijdraagt aan de leerdoelen voor burgerschap en wij onze leerlingen meetbaar de nieuw geformuleerde eindtermen laten halen, dan komt een deel van de facilitering vanuit de overheid ons wellicht ook toe.

*Qua identiteitsontwikkeling en persoonsvorming mis ik iets:
de aandacht voor de leerling als eigen, vrije persoon.
Ook vrees ik bij burgerschapsvorming een weinig
diepgaande behandeling van de levensbeschouwingen,
en veelal op basis van negatieve aanleidingen.*

Het belang van het gesprek over overlap en eigenheid

Persoonlijk ben ik er nog niet uit. Ik zie overlap, maar ook cruciale verschillen tussen de vakken. Met name qua identiteitsontwikkeling en persoonsvorming mis ik iets: de aandacht voor de leerling als eigen, vrije persoon en niet enkel als burger. Ook vrees ik bij burgerschapsvorming een weinig diepgaande behandeling van de levensbeschouwingen en veelal op basis van negatieve aanleidingen, zoals actuele conflicten (niet inenten, terrorisme, ritueel slachten, weiger-ambtenaren enzovoorts). Deze twijfels heb ik vanwege het feit dat levensbeschouwelijke vorming en de kennis van levensbeschouwingen op dit moment volstrekt niet aan bod komen in de voorlopige plannen van het ontwikkelteam Burgerschap van Curriculum.nu.

De gesignaleerde overlap lijkt me echter voldoende om op zijn minst bij elkaar in de keuken te kijken. Los van mijn persoonlijke mening lijkt het me vooral van belang om als VDLG hier met elkaar over in gesprek te blijven. Hoe ziet de

venndiagram (zie figuur 1) van beide vakgebieden eruit? Bij welke gedeelde onderwerpen zijn er strategische keuzes te maken, met name voor secties die hun vak moeten verdedigen op hun school? Kunnen we iets leren van de opbrengsten van het ontwikkelteam Burgerschap? Stof tot nadenken dus.

Literatuur

- Bakker, E. (2018). Onlosmakelijk verbonden vakgebieden! Over openbaar onderwijs en actieve pluriformiteit, levensbeschouwelijke vorming en burgerschapsvorming. In: *Narthex* 18(1), 56-63.
- Bertram-Troost, G.D. & Visser, T.D. (2017). *Godsdienst/levensbeschouwing, wat is dat voor vak? Docenten godsdienst/levensbeschouwing over zichzelf en hun vak, nu en in de toekomst*. Woerden: VU, Verus, VDLG.
- Conceptvisie Ontwikkelteam Burgerschap (2018). Zie: <https://curriculum.nu/burgerschap-tussen-resultaten/>. Geraadpleegd op 5 juni 2018.
- Eidhof, B. (2018). *Het Wilhelmus Voorbij*, over het ontwikkelen van burgerschap in het onderwijs. Amsterdam: Van Genneep.
- Munniksma, A. et al. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs*, Nederland in vergelijkend perspectief. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Rijksoverheid (2018). *Nieuwe wet als kompas voor burgerschapsonderwijs*. www.rijksoverheid.nl. Geraadpleegd op: 5 juni 2018.

